

OROSZ ISTVÁN

ΟΥΤΙΣ

Előkerült valami régi írás, benne tényként említetik, amivel eleddig legföljebb családi legendaként példálóztak: anyám apjának felmenői révén görög vér is bugyog az ereimben. Na jó, lehet, hogy inkább csörgedezik csak. Görögül *aimának* mondják a vért, az illető nagypapa tán még tudta is (nekem gugliznom kellett), de már, legalábbis így szól a fáma, kokárdás-pityókás hévvel járta ki a szegedi bábaasszonynál, hogy március 14. helyett a másnapot, tizenötödikét vezessék bele a nagykönyvbe anyám születésnapjaként. Az is kiderül a felbukkant írásból, hogy nem is akárki, jeles tábornok volt a nagypapa nagypapájának a nagypapája, talán épp abban a szabadságharcban vitézkedett, amely miatt a patrióta hajlamú görög kisbabáknak március 25-én illendő megszületniük. A webböngészők egyébként meglehetősen elfogultak Hellász újkori történelme kapcsán, zömükön Byron lord neve fényesíttetik tovább, de amúgy sem forszíroznom a kutakodást, nehogy a képzeletemben élő jóságos hadastyán helyett valami véreskezű türannoszra leljek, s nem gombolyítom vissza az idők labirintusában a családi fonalat sem, hátha végül nem a széplelkű Thészeuszhoz, hanem a vérnószó Minótauroszt göcsörtös fekete falloszához jutnék. (Azt persze nem állítom, hogy sosem fordult meg a fejemben, hátha Plutosz, a gazdagság mitológiai istensége talán épp azon töri a fejét, hogyan jutalmazhatna meg végre azért a korinthuszi oszlopfőket idéző nagy akantusz kóróért [magyarul: medvetalpű], amit évek óta nevelgetek budakeszi kertünkben.)

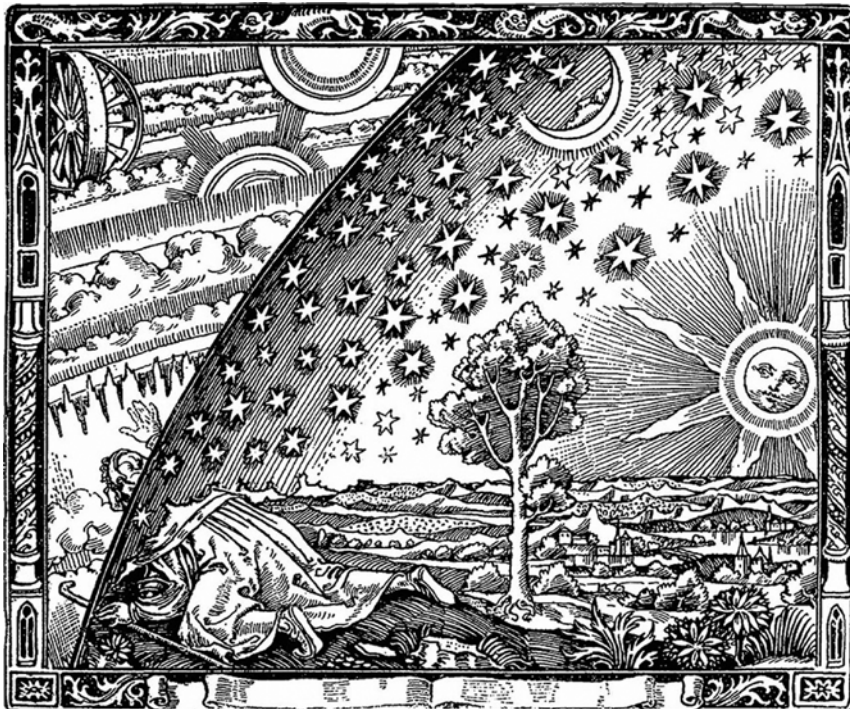
Bevallom, érzek némi preakármicsodát a negyedszázada felvett görög Utisz név (álnév, művésznév, pszeudonév?) kapcsán. Nem gondoltam rá akkortájt, Török András barátom, a „keresztapa” meg végképp nem sejtette, hogy a nekem ajándékozott álnévvel ennyire eltalál. Praktikus oka volt annak, hogy Utisszá akart nevelni, egy filozófus, egy zenész és egy színész orosz-istváncodott akkoriban kultúránk égboltján, nekem legfiatalabbként illendő lett volna valami megkülönböztető név mögé visszahúzódnom, a magam amúgy is legföljebb másodlagos fontosságúnak hitt műfajával együtt. 1984. május 20-án keltezett, lila tintával írt és gyönyörűen kalligrafált levelében (ha van ódiama ennek a @-os világnak, akkor leginkább az, hogy ilyen szép, vágott tollal rajzolt levelek már nem íródnak) el is magyarázta a híres Küklopdia-történetet. Most nem megyek bele, de olykor, ha éppen komplikálni akarom az életrajzomat, bizony elő-elő szoktam hozakodni az álnévvel meg a Polüphémosz küklópsz szemé világának elvesztéséről szóló történettel, konklúzióként a szemkiszúrás és a vizuális művészetekre jellemző szembe-csapás (előkelősködő műtörténeti szakszóval: *trompe-l'oeil*) összekapcsolásán bölcsekedve.

Bevezetésként ennyi is elég, kitetszik belőle, hogy fontos felfedezés – na jó, számomra legalábbis érdekes –, amit találtam. De inkább azzal kezdem, hogyan jutottam el hozzá, hogy találtam rá erre az ΟΥΤΙΣ felíratra (Utisznak tessék ejteni és Senkinek tessék fordítani), ami itt, az írás fölött áll.

Marsall László verseit olvasgatva (olykor előfordul velem ilyesmi, hogy tudniillik kedves költőim verseit újraolvasom) megakadtam a *Doktor Senex filozófus* című költeménynél. Ide másolom néhány sorát, hogy aztán a további mondandó követhető legyen:

*Kíváncsi voltam rá, a Végső Titokra – így hívtam egykor –,
a Nagy Ismeretlenre.
Kívántam lenni, mint egy középkori metszeten az a barnacsuklyás
szerzetes barát,
aki fejjel általútvé buráját a firmamentumnak,
égnek álló üleppel elbámuljam a csillagokon túli csillagok
jeges világát,
koponyám odakint az ijesztő űrben, testem a lakályos
földön idebent...*

Hohó, mondtam magamban, ezt a versben megidézett „középkori metszetet” jól ismerem én is, sőt, legutóbbi könyvembe, a *Sakkpartiba* a repróját is betettem, mert a regény egyik főszereplője, a csillagügyekkel is foglalkozó sci-fi író bolsevik, Alekszandr Bogdanov is szerette, talán magát a metszetet is, ám a könyvet, amelyben rátalált, egészen biztosan. Camille Flammarion könyve volt, a címe is eszembe jut: *L'atmosphère: météorologie populaire*. Rejtélyes kép, tényleg nagyon középkorinak tűnik, a 15–16. századra saccolhatnánk, egy csuhás szerzetest mutat, aki kidugja a fejét egy lyukon, ott, ahol az égbolt hatalmas sajtharangja (Marsall szavával: a firmamentum) összeér a földdel, hogy szétnézzen odakint, az univerzumban. Az 1888-ban publikált képre sokan emlékeztek, akadtak tanult műtörténészek, akik biztosak voltak benne, hogy látták már korábban, de aztán a régi metszetgyűjtemények ismételt átnyálazása során sem bukkantak rá, bármily elszántan keresték. Lógó orral vallották be, hogy az emlékezetükben őrzött metszetek csupán hasonlítottak a miénkre. Ott volt például Sebastian Münster 1544-es *Cosmographia* című könyvének első metszete, de ahogy föllapozták, be kellett látniuk, hogy hiába ugyanaz a Nap, a Hold, a csillagok, hiába szerepel a képen sok hasonló elem, mégsem ugyanarról a metszetről van szó. Arra kezdtek gyanakodni, hogy Flammarion a bolondját járatta velük, a réginek tűnő metszetet ő maga csinálta, és sejtésük csak megerősödött, amikor kitudódott, hogy a tudós csillagász ifjúkorában még vésnöknek tanult, nem is volt ügyetlen, vagyis egy fadúc kimetszése és kinyomtatása nem lett volna éppen megoldhatatlan fel-

adat számára. (Hogy a vésnökség mellett teológiát is tanult, az a franciák szemében csak még gyanúsabbá tette.)

A nem túl izgalmas életrajzú, ám a transzcendens tudományok legkülönbélebb ágazatai közt meglepő természetességgel csapongó Flammarionról – Ady Endre *csillagász-prófétának* nevezte, egy hízelgő kritikusa pedig egyenesen a *Mars bolygó Kolumbusz Krisztóffjaként* aposztrofálta – alighanem több hasonló kópéság is kiderülne, ha alaposabban körültapogatnánk. Az én könyvemben, a *Sakkparti a szigeten*-ben csak pár pillanatra tűnik fel, de annyi is elég neki, hogy bekapcsolódjék a nápolyi médium, Eusapia Palladino igencsak gyanús körülmények közt zajló asztaltáncoltatási szeánszába. Lehet, hogy naivan hisz a dologban, de az sem kizárt, hogy ő maga húzogatja a szemfényvesztés szárait valahonnan a színpalán mögött. Még én sem tudom pontosan, mi az igazság, holott én találtam ki az egészet. Na jó, majdnem az egészet, mert tudnivaló, hogy egy idő után a regények, kikerülvén az író fennhatósága alól, magukat írják tovább. Vannak olyan makacs regények, amelyek fütyülnek rá, hogy ki az írójuk, és hogy miféle szándékkal ült asztalhoz az illető. Flammarionnak például volt egy korai tudományos értekezése, amit egy Galilei nevű szellem diktált. Ő csak leírta szorgalmasan, mint valami iskolai tollbamondásos leckét, ennek a bizonyos Galileo Galileinek a mondatait. Hohó, csapok a homlokomra, ha egy teljes tudós tanulmányt meg lehet írni egy szellem útmutatása alapján, akkor talán nem okozhat gondot egy metszet elkészítése sem. Sőt, egy könyv írásához képest egy illusztráció megrajzolása szinte potomság. Máris barátságosabban gondolok Camille Flammarionra: talán nem is hamisítványról kell beszélni, talán eszébe sem jutott plagizálni, csak követte annak a

reneszánsz kori szellem-grafikusnak az útmutatását, akit mostantól a Marsall László által emlegetett és a szakirodalomban *Gravure sur bois de Flammarion* címen számon tartott mű igazi alkotójának kell tartanunk. Hm. Ezen még majd tanakodjunk egy kicsit. Most más jut eszembe.

Flammarion nevét először 1980-ban olvastam egy kötet címlapján, igaz, nem szerzőként, hanem kiadóként tüntették föl rajta (a kiadót fivérével, Ernesttel alapította 1876-ban). Jurgis Baltrušaitis *Anamorphoses* című könyvét a Loire menti Angers egyik könyvesboltjában vásároltam meg, ahol éppen a *Les Maîtres du temps* (nálunk *Az idő urai*) című francia–magyar sci-fi rajzfilm háttereit festegettem. A következő bekezdés nyugodtan átugorható, kevés köze van az eddigiekhez, még sincs szívem kihagyni, mert azért valahogy mégis...

A Flammarion Kiadó által megjelentetett Baltrušaitis-könyvről lesz szó. Legyen az alcím ez: anamorfikus koincidencia. Sőt, a koincidencia minősített eset! 2013-ban kiállításom volt egy moszkvai galériában. A rendezők azt kérték, hogy az anamorfózisaimat állítsam ki. A görög eredetű szó visszaformálást jelent, és olyan, látszólag értelmetlen, amorf ábrákra vonatkozik, amelyek akkor válnak értelmessé, ha egy tükrötárgy, többnyire henger vagy kúp felületén jelennek meg. A megnyitó másnapján, mielőtt hazautaztam volna, valami búcsúfogadás volt, s utána átmentünk néhány kollégával, a CompasGid könyvkiadó munkatársaival (egy Pilinszky-kötetet illusztráltam nekik) és Tányával, több magyar könyv (főleg Kányádi és Békés Pali) fordítójával egy szomszédos kávéházba, ahol állítólag jobb a kávé. Útközben, folytatva a megkezdett témát, az épp megnyílt „tükrös” kiállításról faggattak, olyasmit kérdeztek, hogy mikor és hogyan ismertem meg az anamorfózis technikáját. Egy francia könyvből, mondtam, amelyet egy Jurgis Baltrušaitis nevű pasas

írt, azért ilyen furcsa a neve, mert litván származású volt, egyébként máig az ő írását tartják az anamorfózisokról írt legjobb szakkönyvnek. Miközben már harmadszor mondom ki Baltrušaitis nevét, fölpillantottam a ház falára, amely mellett épp elhaladtunk: nagy bronz emléktábla hirdette, itt élt Jurgis Baltrušaitis. Nem nehéz elképzelni a meglepetésemet. Társaim azt gondolták, megrendezett jelenet résztvevői. Az igazsághoz tartozik, hogy a felirat szerint az én Baltrušaitisom apukáját, a szimbolista költőt, a későbbi francia nagykövetet ábrázolta a dombormű, Oroszországban ő volt a híresebb, de a fiának, az én Jurgisomnak is ott kellett laknia abban az épületben egészen huszonegy éves koráig, amikor Párizsba költözött a család. Utólag, megpróbálván rekonstruálni a történeteket, rájövök, hogy jókora kerülővel jutottunk el a kávézóba, ha az egyenes úton mentünk volna, elkerültük volna a Baltrušaitis-házat. Ki tudja, vajon miért, miféle titkos utasításnak engedve választottuk mégis a hosszabb utat?

Na de vissza a főmederbe. Akkoriban, amikor Franciaországban szert tettem a Baltrušaitis-könyvre, megvettem a pesti Központi Antikváriumban az első igazi Flammarionomat is: *Astronomie populaire*, 1880-ban adták ki. Két vaskos, bőrbe kötött album. Hogy pontosan mikor tértem be az antikváriumba, arra legföljebb az első kötet utolsó lapján bejegyzett összegből lehet következtetni: I-II.: 800 Ft. Ha már kézbe vettem, át is lapozom. Több száz fekete-fehér kép, ropogós metszetek, kifogástalan magasnyomás. A második kötetben, az 543. oldalon találok egy meglepő képet: Fig. 234. – *Les astrologues, figure du XVIe siècle attribuée à Holbein*. Tényleg van némi „holbeines stichje” a metszetnek, na de korábban keljen, aki engem épp Holbeinből akarna megfogni. Ez nem Holbein! Ez Flammarion! Nyilván kitett maga elé néhány csillagászattal kapcsolatos Holbein-lapot (a jó baráttal, Nicholas Kratzerrel kooperálva Holbein több ilyen is készített), aztán csinált egy vadonatújat. A kép részletei, a Hold, a csillagok, a Nap (amit egyébként eléggé elcseszett) több hasonlóságot mutatnak a bizonyos nyolc évvel későbbi szellem-metszettel, mint bármelyik igazi Holbeinnel.

Fig. 234. — Les astrologues. Figure du XVIe siècle, attribuée à Holbein.

Mivel régi metszetek parafrázisaival (nota bene: sosem hamisításával) olykor magam is megpróbálkoztam, így aztán ahelyett, hogy megvetően félretoltam volna a két gyanús eredetű „Flammarion-metszetet”, elkezdtem fölku-
tatni az eredetüket, az ihlető, az inspiráló képeket, vajon mit nézegethettek, ki-
nek a munkáit lapozgatta, amikor a hamisítást kifundálta. A Holbein-oeuvre
átnyálazása után hamarosan eljutottam Hans Weiditzhez, az ifjabbikhoz, mert

kettőt tart számon ezen a néven a művészettörténet, Weiditz II-nek is szokták hívni, meg olykor Petrarca-mesternek, egyik legnagyobb vállalkozása ugyanis az a metszetsorozat volt, amelyet Petrarca latin nyelvű erkölcsfilozófiai értekezéséhez, a *De Remediis Utriusque Fortunae*-hez, vagyis *A jó- és a balszerencse orvosságaihoz* készített. 254 fametszet van a könyvben, nem semmi, és van köztük egy – saját használatra így neveztem el: *Vándor a négy elemmel* –, amit a mi Camille-unknak látnia kellett. Egy tengerparton egyensúlyozó óriás látszik a képen, kezében a tüzet és a levegővet hozza, lábaival a földet és a vizet jelképező planétákon tapod. A figura körül pedig ott gyülekeznek ugyanazok a csillagok, amelyek arról a bizonyos firmamentumról ismerősek, és ugyanúgy virít a lap jobb és bal oldalán az emberi arcot formáló Nap és Hold, mint a három évszázaddal későbbi két plágiummetszeten.

Itt akár be is fejeződhetne az írás, visszatolhatnám a könyvespolcra a két nehéz Flammariont, és kényelmesen hátradőlve tovább olvasgathatnám Marsall Laci költeményeit, de ha már rábukkantam Weiditzre, kíváncsi lettem rá, elkezdtem nézegetni a munkáit, a többit is, ami néhány könyvemben megperse a neten föllelhető. Innen már egyenes út vezetett Senkihez, vagyis a fenti címfelirathoz, az OYTIZ-hoz. Emlékszik még valaki: Doktor Senextől indultunk ugyebár.

A Metropolitan Múzeum honlapjáról másolom ide: *OYTIZ NEMO* Artist: Hans Weiditz the Younger (German, Freiburg im Breisgau before 1500 – ca. 1536 Strasbourg) Author: Written by Ulrich Hutten. Printer: Printed by Johann Miller (active Augsburg ca. 1512–28). Date: September 9, 1518. Medium: Woodcut. A képernyőn egy könyvcímlap jelenik meg, Ulrich von Hutten *Senki* című könyvéé (görögül OYTIZ – a múzeum honlapján úgy látszik, nem boldogultak a szigmával –, latinul NEMO).

A frank nemesi családból való, de németként vitézkedő Ulrich von Hutten nevét reformátor barátai (Luther, Erasmus, Zwingli) mellett leginkább a szifilisszel szokás együtt emlegetni, *De morbo Gallico* (A francia betegségről) című könyve ugyanis az egyik első bemutatása az Európába újonnan érkezett veszedelemnek. Úgy látszik, a szegény német rossz lukba dugta a fütykösét, ám

aztán, becsületére legyen mondva, részletesen leírta a tapasztalatait, hogy legalább mások okuljanak belőle. De most nem a francia bajról kell írnom, hanem az *OYTIS / NEMO* címet viselő könyvről, meg arról, ami eszembe jut róla. A versbe szedett tréfás, filozofikus iromány a Senki néven megszemélyesíthető „senki”, „senkisé” szavakkal való játékra épül. Az ókor óta gyakran föl-fölbukkanó ún. „Senki-irodalom” becses darabja.

A műfaj őse természetesen az igazi nevét ravaszul eltitkoló Odüsszeusz mítosza, aki a küklpsz barlangjában Útiszként mutatkozik be, hogy a megvakított óriás aztán „Senkit” vádolja, azaz „Senkit” se keressen, illetve üldöztessen óriástársaival. A késő középkori paródiák az Útisz-sztorit az epikuroszi fizika alaptételével (a semmiből semmi sem keletkezhet) és annak skolasztikus továbbgörgetésével, illetve e skolasztika terméketlen okoskodásának gúnyos kifigurázásával elegyítették. A kétféleképpen használható „senki” szó segítségével jól hangzó, mély értelmű, sőt a *Szentírást* is parodizáló bölcsességeket lehetett kreálni. *Nemo propheta in patria sua*, azaz: Senki próféta a saját hazájában. Természetesen Hutten is széles skálán játszik, kihasználja a legtöbb lehetőséget, a vallási, filozófiai, sőt politikai tartalmak kiaknázásával sem fukarkodik.

*Mi vagyok én? Senki Pál.
Egy fájó gép, mely pipál.*

A nem túl terjedelmes költeményt olvasva illik egy kicsit elérzékenyülni, ez ugyanis Arany János legutolsó verse. Én mégis inkább akkor hatódtam meg, amikor Senki-ügyben folytatott nyomozásaim során eljutottam Scheiber Sándornak az Arany-verset kommentáló írásához (*Irodalomtörténet*, 1952. 1.), ahol aztán kiderült, hogy korántsem előzmény nélküli Senki (olykor Sönki) Pál

alakja a magyar irodalomban, bizony Homérosztól eredeztethető ő is, s gyakorta fel-felbukkan, még ha nem is a legmagasabb irodalom ormain. Na, akkor szorult csak el a szívem igazán, amikor a példák közt ezt olvastam: „Senki Pálnak Conventziója, mely 1514-dik esztendőben adatott ki... Öltöztet pedig ez lészen: Nád ing, lapu gatyád, pölhös zab tarisznyád, roka torku tsizmád, tsalán öved, Juhpikék széllal bélelt mentéd szalma zsinórral...” Miért annyira ismerős ez a szöveg, hát persze, harminc évvel ezelőtt találtunk rá Dániel Fercsi barátommal, és egyből be is emelintettük az *Ah, Amerika!* című filmbe. Na jó, nem pont ugyanezt, de valami nagyon hasonlót. Rögvest ide is másolom, ha pedig valaki hallani szeretné, keresse meg a filmet, akár az Interneten is megteheti, 19:40-nél indul a *Senki-monológ*, Fercsivel „paraszt Máb-monológnak” hívtuk a Szilágyi Pityi hangján megszólaló népi verzetet:

*A kapu előtt való nagy pénteken,
kályha melletti zöld szombaton
kezdődik esztendeje Petri János Andrásnak,
kinek fizetsége nyolc garas, negyven pénz.
Híjával ruhája: libériája lészen;
először nádinge, lapu gatyája, iszalag,
bőröve tormalevélből, dolmánya szalmazsinórral,
szilva-nagygombokkal,
széllal bélelt kék nadrágja kovakapcsokkal;
rákhájából összeforrasztott téli kalapja,
láthatatlan színű csizmája,
tökből faragott patkója, hab sarkantyúja –
kosztot igen, de enni nem kap,
tíz cső kukorica, kilencvenkilenc romlott kolbász,
tizenhat nyakoncsapás, húsz seggberúgás,
tíz icce szellő, egy font köd, fél akó esővíz –
réceól a kvártély.*

*Ezek esztendőnként be fognak néki adatni,
azonban ha jól viseli magát, tehát a konvenciója is
magnagyobbítódik, úgy mint a libásifai, cserfai,
gutafai uradalmak kertjeiben lévő
szúnyogokat meghizlalhatja
és nyárson sütve megeheti.*

*Eztet meggondolván a kályha melletti zöldsombaton
Petri János András komám meglibbentette
rákhájából összeforrasztott téli kalapját,
megdobbantotta tökből faragott patkóját
megpengette habsarkantyúját,
azt Nógrádba repült!*

*Tizenketten vannak Nógrádban a barboncások,
és egy rozmaringerdőben laknak a fellegek között.
Egész évben nem esznek semmit,
csak egy nagy követ nyalnak, amit Amerikából hoznak.
Abból az Amerikából hozott nagy kőből édes tej foly.*